

यशवंतराव चव्हाण यांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता

डॉ. बाळासाहेब लाड

सहाय्यक प्राध्यापक

प्रस्तावना व जीवन परिचय :

सह्याद्रीची उंची आणि सखोलता जशी आहे तशीच माणसे सह्याद्रीने आपल्या कुशीत जन्माला घातली. छत्रपती शिवरायांनी याच सह्याद्रीच्या कुशीत जन्म घेऊन स्वतंत्र हिंदवी स्वराज्याची स्थापना केली आणि अटकेपार झेंडा रोवला. त्यानंतरही त्याच उंचीची आणि खोलीची माणसे सह्याद्रीनी जन्माला घातली. त्यापैकी एक नाव यशवंतराव बळवंतराव चव्हाण यांचा जन्म १२ मार्च १९१३ मध्ये सातारा जिल्ह्यातील (सद्या सांगली जिल्हा) देवराष्ट्रे या गावी झाला. त्यांचे प्राथमिक शिक्षण देवराष्ट्रे येथील प्राथमिक शाळेत झाले व नंतर कराड येथे शिक्षणासाठी दाखल होऊन १९२७ मध्ये कराडच्या केंद्र शाळेतून व्हर्नाक्यूलर फायनल परीक्षा पास होऊन कराड येथील टिळक हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेतला. १९३१ साली पुण्याच्या नूतन मराठी विद्यालयातर्फे घेण्यात आलेला वकृत्व स्पर्धेत ग्रामसुधारणा या विषयावर वकृत्व करून पहिल्या क्रमांकाचे रूपये १५० चे पारितोषिक मिळवले. १९३४ मध्ये दहावी उत्तीर्ण होऊन कोल्हापूर येथील राजाराम कॉलेजमध्ये प्रवेश. १९३८ मध्ये यशवंतराव चव्हाण यांनी इतिहास व राजकारण हे विषय घेऊन मुंबई विद्यापीठाची बी.ए. ही पदवी उत्तीर्ण होऊन पुणे येथील लॉ कॉलेजमध्ये प्रवेश घेतला. १९४० मध्ये सातारा जिल्हा कॉंग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून कार्यरत. ऑगस्ट १९४१ मध्ये एल.एल.बी. परीक्षेत सुयश व वकिलीच्या व्यवसायात प्रारंभ केला. २ जून १९४२ रोजी कराड येथील वेणूताईशी विवाहबद्ध. १ मे १९६० रोजी संयुक्त महाराष्ट्र राज्याची उत्साही वातावरणामध्ये स्थापना व नवीन राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री म्हणून षपथविधी घेतली. त्यावेळी त्यांचे वय ४६ वर्षे इतके होते. २६ जून १९७० रोजी केंद्रीय अर्थमंत्री म्हणून नियुक्ती. १९८२ मध्ये आठव्या वित्त आयोगाचे अध्यक्ष. २५ नोव्हेंबर १९८४ रोजी सायंकाळी ७.४५ वा. दिल्ली येथे यशवंतराव चव्हाण यांचे निधन झाले.

यशवंतराव चव्हाण यांनी महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री, लोकसभेचे पक्षनेते, कर्तबगार संरक्षणमंत्री, गृहमंत्री, अर्थमंत्री, विदेशमंत्री तसेच भारताचे उपपंतप्रधान अशा विविध जबाबदाऱ्यांच्या माध्यमातून महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमध्ये त्यांचे योगदान प्रेरक ठरते. यशवंतराव चव्हाणांचे विचार व त्यातून महाराष्ट्राची होणारी आर्थिक जडणघडण अभ्यासनाचा

उद्देश “यशवंतराव चव्हाण यांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता” हा विषय शोध निबंधासाठी निवडलेला असून प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये वर्णनात्मक संशोधनात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात आला असून हे संशोधन द्वितीय आधारसामुग्रीच्या सह्याने पूर्ण केले आहे. यामध्ये प्रामुख्याने पुस्तके, ग्रंथ, मासिके, आत्मचरित्र आणि संकेतस्थळ इत्यादी साधनांचा वापर केलेला आहे.

संशोधन पद्धत:

प्रस्तुत विषयाचे अध्ययन करण्याकरिता दुय्यम साधन सामग्रीमध्ये संदर्भग्रंथ, पुस्तके, मासिके, नियतकालिके व अधिकृत संकेतस्थळाचा वापर केलेला आहे.

यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार आणि उपयुक्तता :

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या प्रगतीमध्ये यशवंतराव चव्हाण यांचे विचार अत्यंत मोलाचे ठरले आहेत. राज्याचे मुख्यमंत्री असल्यापासून ते संरक्षणमंत्री पदाचा कार्यभार स्वीकारण्यापर्यंत आणि अर्थमंत्री असताना स्वीकारलेल्या धोरणांवरून वेगवेगळ्या ठिकाणी केलेल्या भाषणांवरून त्यांचे आर्थिक विचार स्पष्ट होतात.

शेतीसंबंधी विचार :

यशवंतराव चव्हाण आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणून ओळखले जातात. महाराष्ट्राच्या कृषी विकासाचा पाया त्यांनी १९६० च्या दशकात रचला. आपल्या देशातील शेतीच्या प्रश्नांशी निगडित असणारा अतिशय महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे शेतीच्या विकासाचा प्रश्न आहे. यामध्ये प्रामुख्याने भूमिहीनांचा प्रश्न, जमिनीच्या विकासाचा प्रश्न, जमीन मालकीचा प्रश्न, शेतीच्या आधुनिकीकरणाचा प्रश्न, इत्यादी प्रश्न भेडसावत आहेत.

भारत हा कृषी प्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. भारतात शेतीत काम करणाऱ्यांमध्ये भूमिहीनांची संख्या मोठ्या प्रमाणात आहे. भारतामध्ये प्रामुख्याने यशवंतरावांच्या मते, ८० टक्के लोकांकडे फारच कमी जमीन असून फक्त २० टक्के लोकांकडे जास्त जमीन असल्यामुळे भूमिहीनांचा प्रश्न बिकट आहे. त्याचप्रमाणे भारतामध्ये जमिनीचा विकास व्हायला पाहिजे तेवढ्या प्रमाणात झालेला नाही. यशवंतरावांच्या मते, भारतात फार मोठ्या प्रमाणात जमीन अविकसित राहिली असल्याने ती अनुत्पादक व लागवड करण्यायोग्य बनली आहे. त्यामुळे ही

अनुत्पादक व पडीक जमीन लागवडीखाली आणली पाहिजे. त्यासाठी सिंचन सुविधांचा मोठया प्रमाणात विकास व विस्तार झाला पाहिजे. तसेच जमीन मालकीच्या प्रश्नासंदर्भात यशवंतराव चव्हाण यांच्या मते, एखाद्या व्यक्तिकडे जास्तीत जास्त किती जमीन असावी याबाबत काही मर्यादा असावी. यशवंतराव चव्हाणांचे असे मत होते की, जो शेती कसतो तोच जमिनीचा मालक असला पाहिजे. जर असे झाले तर भूमिहिन शेतमजूर आणि श्रीमंत शेतमजूर आणि श्रीमंत शेतकरी ही वर्ग विसमता कमी होण्यास हातभार लागेल.

वरील प्रश्न शेतीला भेडसावत असतानाच शेतीच्या आधुनिकीकरणाचा प्रश्न देखील समोर येतो. या संदर्भात यशवंतरावांच्या मते, शेतीच्या आधुनिकीकरणाबाबत आपण फारच मागे आहोत, हरितक्रांतीनंतर रासायनिक खते, बी-बियाणे व आधुनिक तंत्रज्ञान शेतीसाठी उपलब्ध झाले असले तरी ते खरेदी करण्याची कुवत शेतकऱ्यांमध्ये नसते. तसेच जमिनीचे विभाजन व तुकडीकरण या कारणामुळे देखील आधुनिक शेती करणे शेतकऱ्यांना परवडत नाही. शेतीमध्ये अनेक प्रश्न उपस्थित आहे. शेतीसंबंधी यशवंतरावांचे आणखीन विचार आहेत. या संदर्भात भारतीय शेतकरी शेतीकडे उदरनिर्वाहाचे साधन म्हणून पाहतात. यशवंतरावांच्या मते, शेतीकडे फक्त उदरनिर्वाहाचे साधन म्हणून न पाहता ती व्यापारी तत्त्वावर करणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे शेतीला उद्योगाची जोड द्यावी. शेती हा ग्रामीण विकासाचा गाभा असल्यामुळे ग्रामीण भागामध्ये लहान-लहान उद्योग उभारणे आवश्यक आहे. म्हणजेच शेतीसाठी लागणारी अवजारे हे शहरात तयार न करता खेड्यातच तयार झाली आहे. त्यामुळे शेतीचाही विकास होईल. तसेच शेतीतील उत्पादन वाढविण्यासाठी पाण्याचा योग्य वापर करणे आवश्यक आहे. भारतामध्ये नद्यांचे पाणी भरपूर असले तरी त्या नद्यांवर धरणे नसल्यामुळे ते पाणी वाया जाते. त्यामुळे नद्यांवर धरणे बांधून त्याचा योग्य वापर करून उत्पादन वाढीस चालना मिळेल. त्याचबरोबर शेतकरी हा शिकला पाहिजे. शेतकऱ्यांनी आधुनिक पद्धतीचे ज्ञान आत्मसात करणे आवश्यक आहे, अस यशवंतरावांचे मत होते.

यशवंतरावांनी शेतीविषयक जे विचार मांडले होते. त्या विचारांची आजदेखील उपयुक्तता आहे. यामध्ये भूमिहिनांच्या बाबतीमध्ये ते त्यांचे असे मत होते की, खुप थोड्या लोकांकडे जास्त जमीन आहे तर ही विशमता कमी झाली पाहिजे तसेच जमीन कसणाराच त्या शेतीचा मालक असावा असा विचार आज प्रत्यक्षात आणण्याची आवश्यकता आहे. भारतामध्ये आजदेखील खुप मोठया प्रमाणावर जमीन अनुत्पादक

उवस्थेत आहे. तिला लागवडीखाली आणणे गरजेचे आहे. त्यामुळे उत्पादनात वाढ होऊन अन्नधान्याचा प्रष सुटण्यास मदत होईल. शेतीच्या आधुनिकीकरणाबाबत यशवंतरावांनी त्यावेळी मांडलेले विचार आज प्रत्यक्षात आणावयाची आवश्यकता आहे. त्यांच्या मते, शेतीच्या आधुनिकीकरणाबाबत आपण खूपच मागे आहोत. त्यामध्ये सुधारणा करण्यासाठी जमिनीचे तुकडीकरण थांबवणे आवश्यक आहे. तसेच शेतकऱ्यांनी शेतीकडे फक्त उदरनिर्वाहाचे साधन म्हणून न पाहता व्यापारी तत्त्वावर शेती करावी. शेतीला उद्योगधंद्याची जोड द्यावी. आजदेखील ग्रामीण भागामध्ये खुप अल्प प्रमाणावर लघु उद्योग आहेत. लघु उद्योगाची संख्या ग्रामीण भागामध्ये वाढवणे आवश्यक आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीमध्ये सुधारणा होऊ शकतात. आज दुष्काळी परिस्थिती खुपच भयानक रूप धारण करत आहे. यशवंतरावांनी त्यावेळी असे सांगितले की, नद्यांवर धरणे बांधून ते पाणी शेतीसाठी, पिण्यासाठी वापरणे आवश्यक आहे. जर सर्व नद्यांवर जर धरणे बांधण्यात आली असती तर आजच्या दुष्काळी परिस्थितीला आपण समर्थपणे लढा देऊ शकलो असतो. यावरून स्पष्ट होते की, यशवंतरावांचे शेतीविषयक विचार उच्च कोटीचे असून वर्तमान काळामध्ये देखील ते उपयुक्त आहेत व ते विचार आज खऱ्या अर्थाने आमलात आणवयाची आवश्यकता आहे.

उद्योगासंबंधी विचार :

यशवंतराव चव्हाण यांनी १९६० मध्ये महाराष्ट्र व्यापार व औद्योगिक परिषदेचे उदघाटन करत असताना उद्योगाचा समतोल विकास ग्रामीण औद्योगिकीकरण, औद्योगिक विकासाचा मास्टर प्लॅन संयुक्त औद्योगिक क्षेत्राची कल्पना, स्वयंचलित विकास, व्यवस्थापनात कामगारांचा सहभाग, नव्या उत्पादन तंत्राचा वापर, कारखानदारांचा सहाय्य इत्यादी बाबींमधून त्यांची औद्योगिक विकासाबाबतचा दृष्टीकोन स्पष्ट होताना दिसतो. यामध्ये विशेषतः कामगारांचा सहभाग पाहिला असता 'हायर अॅण्ड फायर' धोरणाच्या माध्यमातून कामगार कपात केली जाते. यामुळे कामगार कायदे असुरक्षित बनत चालली आहेत. औद्योगिक कलह वाढण्यास पाठबळ मिळत आहे. अशावेळी यशवंतराव चव्हाण यांच्या विचारांची आठवण झाल्यावाचून राहणार नाही. कारण जर व्यवस्थापनात कामगारांचा सहभाग वाढवला तर कामगारांचे उत्पादन वाढेल. औद्योगिक कलह कमी होतील. परिणामी उत्पादन वाढीस चालना मिळेल, असे यशवंतराव चव्हाण यांचे मत होते. म्हणूनच यशवंतराव चव्हाण यांचे उद्योगसंबंधीचे विचार खऱ्या

अर्थाने आज महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत उपयुक्त वाटतात.

चलनवाढीसंबंधी विचार :

महाराष्ट्राच्या आर्थिक जडणघडणी संबंधीचे (महागाईचे) विचार देखील महत्त्वपूर्ण वाटतात. (महागाईमुळे) पैशाचे मूल्य कमी होते व वस्तूचे मूल्य वाढते. याचा सर्वसामान्य नागरिकांच्या उपभोगावर विपरित परिणाम होतो. लोकांची क्रयशक्ती कमी होते. परिणामी अर्थव्यवस्थेत स्थिरता प्रस्थापित होण्यास प्रारंभ होतो. हे दूर करण्यासाठी यशवंतराव चव्हाण यांच्या मते, काळ्या पैशाचे प्रमाण कमी झाले पाहिजे. परंतु 'गार' सारखे कायदे फक्त कागदावरच ठेवले जातात. लागू करण्यास विलंब होतो. त्यामुळे काळ्या पैशाचे प्रमाण वाढून महागाईला (चलनवाढीला) चालना मिळते. तर यासारखे कायदे देशहित लक्षात घेऊन यशवंतराव यांनी सांगितल्या प्रमाणे तात्काळ लागू करण्यात यावेत. गरीब आणि श्रीमंत यामधील दरी लक्षात घेऊन उत्पन्नाचे योग्य वाटप करणे व समाजजागृतीचे करणे या बाबींवर यशवंतरावांनी भर दिलेला दिसून येतो. सरकारने वरील गोष्टींची पूर्तता करून यशवंतराव चव्हाण यांच्या विचारांचा आदर करावा हिच खरी त्यांच्या विचारांची प्रासंगिकता होय.

करासंबंधी :

कर हा सरकारच्या उत्पन्नाचा प्रमुख स्रोत असतो हे यशवंतराव चव्हाण यांनी ६० च्या दशकात ओळखले होते. वाढत्या खर्चाची गरज लक्षात घेऊन सरकारच्या महसूली उत्पन्नात वाढ घडवून आणण्यासाठी महसूल प्राप्तीतील विषमता कमी करणे, प्रगतीशील कर रचनेचा अवलंब, करांचा आधार वाढविणे, कर प्रशासन यंत्रणा कार्यक्षम करणे या गोष्टींवर भर देण्याचे गरजेचे आहे, असे यशवंतराव चव्हाण यांना वाटत असे. प्राप्ती कर विभागाला स्थापन होऊन १५० वर्षे झाली. तरी देखील प्राप्तीकराच्या एकूण करातील वाटा वाढत नाही ही देशाची शोकांतिका आहे. जर प्रगतीशील कराच्या माध्यमातून प्रत्यक्ष कराचे उत्पन्न वाढवायाचे असेल तर अतिश्रीमंतीवर ५० टक्के कर लावून उत्पन्न व विशमता दूर करून प्रत्यक्ष कराचे उत्पन्न वाढविले पाहिजे. तेव्हाच खऱ्या अर्थाने यशवंतराव चव्हाण यांच्या विचाराला कुठेतरी न्याय मिळेल.

आर्थिक विषमतेविषयी विचार :

यशवंतराव चव्हाण व त्यांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता अभ्यासात असताना त्यांचे आर्थिक विषमतेविषयीचे विचार हे देखील खूप वाखऱ्यांजोगे आहेत. आर्थिक विषमतेसंबंधी विचार मांडत असताना यशवंतरावांनी जागतिक पातळीवरील विषमता लक्षात घेतली. अविकसित देशात लोकसंख्या जास्त व

उत्पन्न कमी यामुळे विशमता वाढत आहे. यामुळे दिवसेंदिवस अविकसित देशातील आर्थिक विषमता वाढत आहे. हे अंतर कमी करण्यासाठी साक्षरता वाढ, मानव विकास निर्देशांक वाढ, आयुर्मान अपेक्षा वाढ, इ. गोष्टींवर भर देवून आर्थिक विषमता कमी होऊ शकते. असे यशवंतराव चव्हाण यांना वाटत होते. म्हणून भारतातील योजनाकारांनी वरील गोष्टींची पूर्तता करून यशवंतराव चव्हाण यांच्या आर्थिक कार्याला न्याय द्यावा, हीच खरी त्यांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता होईल.

यशवंतराव चव्हाण यांच्या आर्थिक विचारांचे मूल्यमापन व उपयुक्तता :

यशवंतराव चव्हाण यांनी अनेक विचारांवर प्रकाश टाकला परंतु त्यांच्या मते, खऱ्या अर्थाने भारताला विकास साध्य करावयाचा असेल तर शेतीच्या विकासाशिवाय पर्याय नाही, असे सांगून त्यांनी आर्थिक नियोजनात शेतीला प्राधान्य देण्याची कल्पना मांडली. जी की, आपल्या नियोनकारांनी पहिल्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये कृषीला शेवटच्या टप्प्यात महत्त्व दिले. तेव्हापासून आजतागायत पंचवार्षिक योजनेत कृषी क्षेत्राला डावलण्यात आलेले आहे. ही बाब नियोजनकारांनी लक्षात घेण्यासारखी आहे. तसेच भारताच्या आर्थिक विकासात शेतीप्रमाणे उद्योगधंदे हे देखील महत्त्वाची भूमिका बजावतात. हे लक्षात घेऊन यशवंतरावांनी विकेंद्रीकरणाची व संयुक्त क्षेत्राची व्यवस्थापनात कामगारांना सहभाग करून घेण्याची जी कल्पना मांडली ती औद्योगिक शांततेच्या व असंघटित क्षेत्रातील कामगारांच्या न्यायाच्या दृष्टीने उपयुक्त वाटते. तसेच यशवंतराव चव्हाण यांनी प्रगतशील कररचनेवर भर दिला व सद्या अर्थव्यवस्थेला वेढावून टाकणाऱ्या महागाई यावर देखील विशेष लक्ष केंद्रित केले आणि सर्वसामान्यांचे जीवन सुखकर व समृद्ध करण्यासाठी आपल्या आर्थिक विचारांच्या माध्यमातून वरीलप्रमाणे प्रयत्न केले. त्यांचे विचार लक्षात घेऊन महागाई निर्देशांक आटोक्यात आणणे, श्रीमंत व गरीबांतील उत्पन्नाचे वितरण करणे. सहकारी क्षेत्र बळकट करणे, दुष्काळ निवारण्यासाठी नव-नवीन मास्टर प्लॅन बनविणे, कृषी क्षेत्राला प्राधान्य देणे हीच खरी त्यांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता होईल, असे म्हणता येईल. १३ मार्च २०१२ ते १२ मार्च २०१३ हे वर्ष यशवंतराव चव्हाण जन्मशताब्दी वर्ष म्हणून साजरे केले गेले. यशवंतराव चव्हाण हे सर्वार्थाने मोठे होते, एवढे मात्र खरे. त्यांनी आखून दिलेल्या मार्गावरून महाराष्ट्राची कालक्रमाने सुरु आहे. गेल्या अर्धशतकात महाराष्ट्राने वेगवेगळ्या क्षेत्रात जी नेत्रदीपक प्रगती केली आणि राष्ट्राच्या पटावर आपले स्वःतचे जे स्थाने निर्माण केले, त्याचे श्रेय

निःसंशयपणे यशवंतरावांच्या दूरदृष्टीला जाते हे नक्की.

संदर्भ ग्रंथ :

देशमुख नवनीत (२०१२), “यशवंतराव आणि विदर्भ”, लेख लोकराज्य मासिक, अंक-१२, मार्च-२०१२, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

- रायखेलकर ए.आर. (२००५), “आर्थिक विचारांचा इतिहास”, विद्या बुक्स पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
- चव्हाण यशवंतराव (२००६), “युगांतर”, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे.
- जोषी रामभाऊ (१९७६), “यशवंतराव : इतिहासाचे एक पान”, केसरी प्रकाशन, पुणे.
- पाटील विनायक (१९७७), “यशोधन”, साकेत प्रकाशन, पुणे.
- www.yashawantraochan.com